

mezi čínským cyklickým a evropským lineárním časem, rozhodla větší přesnost západních astronomických pozorování a později k tomu přibyl i argument výkonější západní vojenské techniky. Tato úzká kritéria však nepokládali za příliš relevantní pro vlastní identitu ve srovnání s důležitějšími hodnotami kulturními.<sup>23</sup>

Vědecko-technická výkonnost v dnešním světě tvoří obecný cíl, zdánlivě nezávislý na tradicích jednotlivých kultur. I když není dosažitelná bez příslušné společenské struktury, byla částečná recepce užších západních hodnotových představ spíše dílem politického nátlaku a prestiže amerického hegemonu než „automatismu modernizace“. Zůstává nejisté, zda se Čína, Indie, či dokonce svět islámu otevrou západním hodnotám i mimo oblast vědecko-technickou, nebo se proti nim zabarikádují v kulturní výlučnosti a nenávisti. Budoucnost je otevřená, závisí však v nemalé části i na tom, jak se dosavadní vzor bude ostatnímu světu prezentovat: jako libovolně-ahistorické místo ničivé soutěže a narcistního sebeuskutečňování, jako znejistěná, křečovitě stažena civilizace na sestupu, nebo jako dědictví vědomé si svého původu a zároveň se velkoryse otvírající ostatnímu lidstvu.

I naše myšlenková cesta zpátky je otevřená. Nastupujeme odyseu se sémantickým konstruktem pokroku jako vodítkem, jehož původ nás zajímá neméně než jeho proměnlivý konkrétní obsah a souvislost mezi vůdčím obrazem a danými sociálními praktikami. Také se teprve ukáže, najdeme-li přitom „Ithaku“, nebo cizí ostrov. Nejde nám o melancholický útěk do neporušené minulosti ani o obviňování sporné tradice, která jménem budoucnosti a troufalého monopolu na pravdu vždy prohrála krásnou plurální přítomnost.<sup>24</sup> Snad ale přemýšlení o možných pokrocích v přítomnosti vypracováním evropských „znamení času“, historických cest a slepých uliček získá kus hlubinné dimenze a problémového vědomí.

23 „Those who believe in progress come to depend on one-dimensional measures. To those do not share their value system, such a claim is nonsense. [...] [The Japanese Westernizers] were simply adapting for local purposes the nationalistic Social Darwinian version of progress.“ – SH. NAKAYANA, *The Chinese „Cyclic“ View of History vs. Japanese „Progress“*, in: *The Idea of Progress*, (ed.) Arnold Burgen, Berlin-New York 1997.

24 THOMAS ASSHEUER, *In den Stahlgewittern des Kapitalismus*, *Die Zeit* z 10. března 2005: „Blažené časy než bibliční proroci pozvedli svůj hlas a volali po vyjití z Egypta.“

## DĚJINY HISTORICKÉ VĚDY. NORMATIVNÍ PŘÍBĚH VLASTNÍHO OBORU NEBO REFLEXIVNÍ DĚJINY KULTURNÍ PRAXE? NAD SBORNÍKEM NĚMECKÁ MEDIEVISTIKA V ČESKÝCH ZEMÍCH DO ROKU 1945

Pavel Kolář

*The History of Historical Science.  
A Normative Story of One's Own Field  
or a Reflexive History of Cultural Praxis?*

*On the Collection German Medieval Studies in the Czech Lands up to 1945*

This polemic article is a reaction to the collection *Německá mediévistika v českých zemích do roku 1945 / German Medieval Studies in the Czech Lands up to 1945*. In it the author considers contemporary Czech scholarship on German historiography of the end of the 19<sup>th</sup> and first half of the 20<sup>th</sup> century and criticises the methodologically unexplained limitation of the work to medieval studies. He argues against the rigid division of German historiography into university and regional and the unambiguous definition of economic and social history as the matrix for distinguishing between two German historiographies. From the methodological point of view he challenges the use of almost any kind of normative assumptions when writing the history of historiography. He regards the best research approaches to be those that use biographical analysis to uncover the strategic practice of specific historians. Conversely he questions studies concerned with identifying the contribution of German historians to the crimes of Nazism and its legitimisation, and takes a sceptical view of the possibility of distinguishing between ideological “deformation” and “pure scholarship”.

Pavel Kolář (1974) působí v Zentrum für Zeithistorische Forschung v Postupimi kolar@zzf-pdm.de

Stoupající zájem o společenské a kulturní dějiny českých Němců patří bezesporu k nejvýraznějším pohybům v bádání o dějinách českých zemí v posledních letech. Dlouhou dobu pocitovaný i otevřeně zdůrazňovaný deziderát je pozvolna naplňován,

a to do značné míry v součinnosti českých, německých a rakouských badatelů a vědeckých institucí, jež se mimo jiné projevuje intenzivním prolínáním metodologických přístupů a akademických kultur. S vědomím těchto souvislostí je třeba přistupovat i ke sborníku *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*, jenž vzešel ze společného projektu pražského Centra medievistických studií a dnes již zaniklého Výzkumného centra pro dějiny vědy AV ČR a Univerzity Karlovy, prováděného od roku 2000. Právě svazek obou těchto institucí poskytl možnost spojit kontextualizující perspektivu vědeckohistorickou s kritickým přístupem profesionálních zástupců současné medievistiky. Uspořadatel svazku František Šmahel rozlišuje v tomto smyslu mezi třemi aspekty historického zájmu o českoněmecké dějepisectví středověku: v prvním kroku jde o spíše normativní tázání po „přínosu“ německé medievistiky pro „poznání dějin českých zemí“ (s. 10). Druhou stránkou je problematika institucionálních a komunikačních struktur německého dějepisectví, tedy jeho vsazení do sociálního kontextu, a tím i hlubší historizace. Podobně zatřetí má jít o otázku, „jakou roli domácí německá medievistika měla v politickém a skupinovém vědomí sudetoněmeckého společenství“ (s. 11). Ne všem příspěvkům se však podařilo se s tímto napětím mezi normativní a historizující perspektivou uspokojivě vypořádat. Zároveň vychází najevo i novost tématu pro české badatelky a badatele, zejména ve srovnání s bohatě rozvinutou rozpravou o dějinách moderní historiografie v Německu. Sborník tak nejen odráží rozdíly v úrovni akademické diskuse o dějinách oboru ve 20. století, ale i odlišný stav kultury vzpomínání na první polovinu 20. století.

Dohromady ve dvacítce příspěvků lze rozlišit čtyři tematické okruhy: 1) dějiny dílčích historických disciplín; 2) dějiny historickovědních institucí; 3) zobrazování vybraných témat českých dějin; 4) (daleko největší měrou) biografie jednotlivých představitelů českoněmecké historické vědy. Martin Nodl se obsírně a v souvislosti s vývojem celoněmeckého dějepisectví věnuje badání o sociálních a hospodářských dějinách středověku a razí přitom tezi o dvojkoľejnosti českoněmeckého dějepisectví: na jedné straně vidí regionální a místní badání soustředěné kolem obou hlavních zemských dějepisných spolků, na straně druhé spatřuje historiografii akademickou, institucionálně zakotvenou na filozofické a právnícké fakultě pražské univerzity, popřípadě na brněnské technice. U druhé jmenované větve si Nodl klade otázku, do jaké míry je zde vůbec oprávněné hovořit o historiografii českoněmecké, uvážíme-li, že se prý rozvíjela v podstatě nezávisle na vlastivědně-historickém badání a její hlavní představitelé byli povoláni do Prahy zvenku. Nodl tak odmítá jakékoli striktní určení českoněmecké medievistiky a poprávu pléduje za její zkoumání výlučně v rámci vývoje celoněmeckého historického badání (s. 24).

Nodlovo vymezení dvou větví českoněmeckého dějepisectví se nicméně jeví jako až příliš vyhrocené, vezmeme-li například v úvahu, že od rozdělení univerzity do konce první Československé republiky značná část historického profesorského sboru pocházela z českých zemí (Bachmann, Werunsky, Weber, Pirchan, Wostry,

Pfitzner). Jistěže dvě nejvýznamnější postavy meziválečného pražského německého dějepisectví, Hans Hirsch a Theodor Mayer, byly povolány z Vídně. Zároveň ale nelze podceňovat jejich učitelské působení, jež patřilo zejména k silným stránkám Hanse Hirsche, jakož i jejich zájem o českou tematiku.<sup>1</sup> Poněkud rigidní je i Nodlova charakteristika metodologických odlišností mezi oběma proudy českoněmecké historiografie, podle níž se regionální badání omezovalo na edice a pramenné studie, zatímco badání univerzitní se inspirovalo mladší historickou školou národohospodářskou. Podle mého soudu se však rakouské, potažmo i českoněmecké dějepisectví hospodářských a sociálních dějin vidělo nikoli v opozici, nýbrž spíše v rámci specificky rakouské, krajně pramenně orientované obdoby německého historismu, jak byla pěstována ve vídeňském Ústavu pro rakouský dějzpyt.<sup>2</sup> To je právě případ Dopschův, jenž dospěl k hospodářským a sociálním dějinám přes diplomaticky fundované správní a ústavní dějiny, tedy zcela v souladu s badatelskými praktikami Ústavu. V tomto světle vyvstává otázka, zda dnešní příkré disciplinární odlišení „politických“ a „hospodářských a sociálních dějin“ odpovídá konstelaci na přelomu 19. a 20. století. Domnívám se, že disciplinární identita rakouských a českoněmeckých historiků provozujících z dnešního hlediska „progresivní“ historickovědní praktiky nebyla takto dichotomicky strukturována. I u Dopsche, při všem jeho důrazu na inovaci a opozici vůči hlavnímu proudu rakouského badání, zůstalo „diplomatio-pomocněvědné školení“ pevnou součástí jeho dějzpytného habitu, a stejně tomu bylo i u jeho žáků Hanse Hirsche a Theodora Mayera.

Vskutku nepřehledná je otázka vztahu historie, národohospodářství a právních dějin ve středoevropském akademickém prostoru na přelomu století. Jeden ze zásadních rozdílů mezi univerzitami pruské a rakouské tradice (např. Prahou, ale i Freiburgem im Breisgau) spočívá především v tom, že v Prusku bylo národohospodářství – ostatně přesně naopak, než uvádí Nodl (s. 31) – součástí filozofických, nikoli právnických fakult, a jeho zástupci tak mohli přímo zasahovat do dění v historickém oboru: právě osoba Schmollerova v Berlíně je nejlepším příkladem

1 Nodl sám cituje Mayerovy práce o „sídelních dějinách“ Sudet či o národnostních poměrech v Praze. Hirsch se zabýval problematikou české hranice: *Zur Entwicklung der böhmisch-österreichisch-deutschen Grenze. Ein Beitrag zur historischen Geographie Böhmens*, Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1/1926, s. 7–32; *Die Entstehung der Grenze zwischen Niederösterreich und Mähren*, Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 1/1937, s. 856–866. Zejména ve 30. letech lze zaznamenat stoupající provázání univerzitního a mimouniverzitního badání ve znamení silící tendence k radikálně etnocentrickému, reakčnímu obrazu českých dějin. K tomu PAVEL KOLÁŘ, *Eine Brutstätte der Volksgeschichte? Überlegungen zur Geschichte der Prager deutschen Historiographie im Kontext der gesamtdeutschen Geschichtswissenschaft*, in: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern*, hrsg. von Peter Haslinger, Erik K. Franzen (v tisku).

2 *Alfons Huber, Briefe (1859–1898). Ein Beitrag zur Geschichte der Innsbrucker Schule um Julius Ficker und Alfons Huber*, hrsg. von GERHARD OBERKOFER, PETER GOLLER, Innsbruck-Wien 1995, s. 46–76.

sblížení, ba provázání obou disciplín. Naopak autorem podtrhované sblížení mezi německými právními dějinami a Schmollerovou mladší školou národohospodářskou se mi zdá nadhodnocené: Schmoller vymezoval svůj koncept mnohem spíše v protivenství vůči tradičním právním dějinám, jimž – stejně jako jeho žáci Otto Hintze či Paul Sander, jehož dosavadní historiografii pozapomenuté působení na pražské právnícké fakultě Nodl připomíná – vytykal ahistoričnost a juristickou rigoróznost. Je však pravdou, že se v Rakousku rozvinula užší spolupráce mezi historiky a právními historiky, jak tomu bylo koneckonců i v případě německojazyčného bádání o českých právních dějinách (Zyha, Peterka, Weizsäcker). Do jaké míry lze u těchto badatelů mluvit o svěbytných „hospodářských a sociálních dějinách“ však z Nodlova referátu o právním dějepisectví, jenž se více či méně omezuje na výčet děl a neprovádí jejich rozbor, nevyplyvá: pražské práce o horním, cechovním či várečném právu apod. mohly mít s hospodářskými a sociálními dějinami, jak je provozovali Schmoller a jeho berlínští žáci, koneckonců jen málo společného. Nodlova teze o „těsném propojení“ právních dějin a národohospodářství zdá se mi tak zatím poněkud předčasná, avšak interakce mezi právními dějinami a národohospodářstvím v institucionálním rámci právnických fakult univerzit rakouské tradice se rýsuje jako relevantní problém pro další bádání na tomto poli.

Co se hospodářských a sociálních dějin na fakultě filozofické týče, konstatuje Nodl jejich okrajové postavení v prostředí ovládaném tradičními politickými dějinami. Vzhledem k uváděnému množství příslušných dizertačních prací však tato teze přesvědčí jen stěží; spíše se naopak vnucuje dojem poměrně čilého ruchu v oblasti hospodářsko- a sociálněhistorické tematiky (seznamy dizertací s. 42–46). Provozování „jednoznačně sociálních a hospodářských dějin“ ve výuce Nodl připisuje pouze Theodoru Mayerovi, a z této omezenosti pak vyvozuje „okrajovost tohoto oboru v pražském německém prostředí“ (s. 41). I kdybychom přistoupili na sporný pojem „jednoznačnosti“ metodického zaměření pedagogické činnosti vyvozené pouze z názvů kurzů v seznamu přednášek, nebylo by důvodu nepřiradit k hospodářským a sociálním dějinám kurzy Werunského, Wostrého, Kossovy, ale především Hirschova žáka Josefa Pfitznera, hlavního podporovatele hospodářských a sídelních dějin ve 30. letech. Navíc i zde podle mého soudu platí, že nové směry bádání nelze stavět do příkrého protikladu k hegemonní politické historii, nýbrž je třeba je spíše chápat jako její „rozšíření“, což byl koneckonců výraz, jehož používali i Schmoller a Hintze.

V posledním oddíle studie se Nodl věnuje hospodářským a sociálním dějinám mimo univerzity a rovněž zde konstatuje jejich druhořadé postavení, zejména na základě rozboru obou zemskohistorických periodik. Hospodářské a sociální dějiny v nich měly slabé zastoupení, ostatně podobně jako v *Historische Zeitschrift* a *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, jichž Nodl užívá jako kontrastní folie. V dalším se autor zabývá sporem o Lippertovy *Sozialgeschichte Böhmens*, jež rovněž klade do srovnávacích souvislostí vývoje celoněmecké-

ho dějepisu. Lippertovy *Sozialgeschichte Böhmens* byly prý neúspěšné pro svou „metodologickou neukotvenost“ a na rozdíl od díla Lamprechtova nepředložily „alternativní model“ německého dějepisectví. Bylo by jistě možné předlouze debatovat o „metodologické zakotvenosti“ Lamprechtových *Deutsche Geschichte*, jež možná alternativní model dějin předložily, byly nicméně smeteny hegemonním diskurzem mnohem rázněji než Lippertovo dílo v českém kontextu.

Celkově lze prohlásit, že Nodlův pokus je místy až příliš veden snahou o rigorózní vymezení „jednoznačných hospodářských a sociálních dějin“, snahou navléci různorodé dějzpytné a dějepisné praktiky do příliš těsné svěrací kazajky. To však nemění nic na kladech Nodlovy studie, které spočívají v autorově pokusu pojednat českoněmecké dějepisectví hospodářských a sociálních dějin středověku v předivě vztahů mezi lokálně-regionálním, zemským a celoněmeckým kontextem. Lze jen litovat, že Nodl se – patrně záměrně – vyhnul komplexní problematice styčných ploch a přechodných stupňů mezi sociálními dějinami a reakční „Volksgeschichte“, jež by ale zjevně byla samostatným badatelským úkolem.<sup>3</sup> K jeho provedení by však bylo třeba pokročit od tematicko-metodických aspektů historiografických textů k jejich detailnímu pojmohistorickému a narativnímu rozboru.

V druhé studii věnované dílčím historickým disciplínám pojednává Milena Bartlová postavení dějin středověku v rámci českoněmeckého uměleckého dějepisu. Vzhledem k tomu, že středověk hrál v dějinách umění tradičně druhořadou roli, bylo zastoupení mediévistiky v českoněmeckém bádání neobvykle vysoké, a to ve všech třech „fázích“ vývoje umělecké historie na pražské univerzitě, od metodologicky nevyhraněného přístupu (Alfred Woltmann, Alwin Schulz) přes pozitivismus (Josef Neuwirth) až po éru tzv. vídeňské školy (Karl Maria Swoboda). Bartlová se přitom neomezuje na izolované vnitřní dějiny oboru, nýbrž zohledňuje vzájemné působení mezi utvářením disciplíny a společenským kontextem, jenž byl velkou měrou určován diskurzem národnostních sporů. Orientace na národní konkurenci byla konečně i jednou z příčin na celoněmecké poměry neobvykle silného zájmu o středověk. Po romantizující fázi se ke konci století prosazuje „zvědečtění“ umělecké historie ztělesňované Josefem Neuwirthem, jež spočívalo na profesním habitu „nestrannosti“ a „vědecké objektivitě“. Diskuse o národnostním charakteru středověkého umění však ani v této fázi neustává, pokračuje v ní i stoupenec vídeňského směru umělecké historie Karl Maria Swoboda, jehož autorka charakterizuje jako učence nacionálně umírněného. Jako představitel

<sup>3</sup> Pokus o kontextualizaci českého dějepisectví do souvislosti diskusí o Volksgeschichte provedl PETER HASLINGER, *Nationalgeschichte und volksgeschichtliches Denken in der tschechischen Geschichtswissenschaft 1918–1938*, in: *Volksgeschichten im Europa der Zwischenkriegszeit*, hrsg. von Manfred Hettling, Göttingen 2003, s. 272–300.

jednoznačně nacistického pojetí dějin umění pak v příspěvku vystupuje Otto Kletzl, byť nacistická povaha jeho díla zde není, snad vyjma odkazu na rétoriku „životního prostoru“, dostatečně objasněna. Absence pregnantního určení tu zaráží tím spíše, že Bartlová současně vyzdvihuje Kletzlovy „důkladné a dodnes přínosné studie“ (s. 77). V čem přesně „přínosnost“ těchto děl spočívá, se bohužel čtenář nedozví. Jak uvidíme i v dalším, právě nanejvýš diskutabilní, vědeckému pozitivismu z přelomu století poplatná víra v možnost přísně oddělit „ideologické složky“ od „solidních poznatků“ se táhne jako červená nit většinou příspěvků sborníku. V celku lze konstatovat, že Bartlové bezesporu chvályhodné úsilí o historizaci českoněmeckého uměleckého dějepisu mohlo být důslednější, pokud by se zbavilo jistých pozůstatků normativního pohledu na dějiny vlastní disciplíny:<sup>4</sup> charakteristiky jako „pevné vědecké základy“ podle mého soudu nestačí odbyť jako samozřejmou skutečnost, jež nám, dnešním pokračovatelům „přísné vědy“, je jakoby „přírozeným stavem“, nýbrž je třeba postavit je jako explanandum, jako soustavu historicky, ve specifickém diskurzivním rámci vzniklých metodických praktik a výkladových vzorců.<sup>5</sup>

Nodlovu tezi o dvojkolejnosti českoněmecké historické vědy mohou ozřejmit příspěvky věnované regionálnímu bádání, které se zaměřují především na souvztažnost historicko-vlastivědné praxe s formováním a vzájemným proplétáním regionální a českoněmecké identity. Přitom jak v případě Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen (VGDB), tak *Zeitschrift für Geschichte Mährens und Schlesiens* autoři shodně konstatují, že středověké dějiny zde stály spíše na okraji pozornosti. Eduard Mikušek podrobně rekonstruuje formativní milieu VGDB kolem pražského filozofa Wilhelma Volkmanna, v němž se soustředily pozdější hlavní postavy VGDB. V posouzení role VGDB v procesu utváření kolektivní identity českých Němců však poněkud přepjatě odsuzuje „instrumentalizaci“, či dokonce „zneužití“ historické vědy pro politické cíle, tedy jev, jež byl ve věku těsného provázání historického bádání s požadavky národních hnutí běžnou praktikou a jež nemusel být dobovými aktéry nezbytně vnímán jako zásadní rozpor. Právě i z toho důvodu udiví Mikuškovo kladné hodnocení způsobu, jakým členové Spolku dokázali „plnit a naplnit nejvlastnější společenskou funkci historiografie – funkci vytváření kolektivní identity“ (s. 93). Tento normativní zobecňující

4 Nutno podotknout, že i v Německu na sebe kontextualizující práce o dějinách uměleckého dějepisectví nechaly dlouhou čekat. Nové impulsy zazněly až na Sjezdu německých uměleckých historiků v roce 2000 v Hamburku – srov. *Kunstgeschichte an den Universitäten im Nationalsozialismus*, hrsg. von JUTTA HELD, MARTIN PAPENPROCK, Kunst und Politik 5/2003.

5 K tomu srov. pojem „profesní habitus“, jehož užívá LUTZ RAPHAEL, *Die Erben von Bloch und Febvre. Annales-Geschichtsschreibung und nouvelle histoire in Frankreich 1945–1980*, Stuttgart 1994, s. 62–67.

soud o poslání historické vědy je z dnešního hlediska zcela anachronický: pokud se dnes (západní) dějepisectví něčeho velmi střeží, pak jsou to právě různé pokusy o „vytváření kolektivní identity“ prostřednictvím historické vědy, pokusy, jichž bylo v uplynulých dvou staletích více než dost. David Kalhous ukazuje na příkladě *Zeitschrift für Geschichte Mährens und Schlesiens* pozoruhodný způsob institucionalizace regionálněhistorického časopisu v jeho dobovém kontextu od období poměrného rozkvětu po vzniku časopisu na sklonku století přes krizi první světové války a úpadek 20. let až po „oživení“ ve 30. letech spojené s politickou radikalizací ve smyslu „Volksforschung“ a následným včleněním do nacistických struktur (s. 100). Kalhous přesto vidí navzdory „dobovým deformacím“ alespoň přínosné práce faktografické povahy s jejich snahou o „formální objektivitu“ – jakkoli je tento pojem, jež předpokládá existenci i jiné než formální objektivitu v dějepisectví, nejasný.

Českoněmeckému výzkumu středověku dominovalo po celé sledované období téma středověké kolonizace, jež Dorota Leśniewska vsazuje do kontextu nacionálních sporů od doby Palackého až po 30. léta 20. století. Bádání o kolonizaci bylo neodlučně spjato se snahou dokázat „historickou úlohu Němců v českých zemích“. Zatímco pro generaci staroliberálních historiků (Schlesinger, Bachmann) stála v popředí sporů otázka nárokování liberálně-měšťanských hodnot, nabývá diskuse po vystoupení Bretholzově radikálně etnocentrických rysů. Pozoruhodná je skutečnost, že zatímco Bretholzova teorie kontinuity byla německou profesionální historiografií odmítnuta, byla kladně přijata a chována v regionalistice a politické publicistice. Od 30. let pak dochází ke stoupající nacionalizaci bádání o kolonizaci, byť zmiňovaný vliv německé „Ostforschung“ Leśniewska bohužel konkrétně nedokládá, a ke stále silněji exkluzionistickému a etnocentrickému pojetí tématu, jež lze vyčíst v dílech právních historiků jakož i Theodora Mayera a Josefa Pfitznera. Českoněmecký „dialog“ na společném základě měšťansko-liberálních hodnot již nebyl více možný. Protějškem kolonizační otázky jako klíčového dějinného tématu bylo v českojazyčném dějepise do jisté míry husitské téma, které, jak dokazuje Robert Novotný, v bádání německojazyčném hrálo pouze roli podřadnou. Novotný vyvozuje na základě rozboru vyprávění o husitství v interaktivním poli česko-německé nacionální konkurence od formulace konceptu u Konstantina Höflera až po práce z období po roce 1945 závěr, že ústřední narativní strategii zde bylo postupné vyretušování náboženského a sociálního (demokratického) rozměru husitství a jeho redukce na nacionální boj.

Nejpočetnější skupinu příspěvků tvoří životopisné studie. První část biografii pojednává postavy českoněmeckého dějepisu v druhé polovině 19. a počátku 20. století, z nichž do popředí vystupují zejména Constantin von Höfler, Josef Loserth a Bertold Bretholz. Blanka Žilyská se vymezuje vůči zjednodušujícímu pohledu českojazyčné historiografie na Höflera coby „odpůrce Palackého“ a místo



toho podává vícevrstevný, kontextualizovaný pohled na jeho pražské působení. Její příspěvek se přitom soustřeďuje nejen na klasické dějepisněhistorické otázky jako formování Höflerova pojetí obecných a českých dějin nebo vývoj jeho světonázoru, nýbrž zohledňuje i akademickou každodennost, pedagogickou praxi, organizační činnost na univerzitě (mimo jiné založení historického semináře) a Höflerův badatelsko-učitelství habitus. Tím se z konvenčních dějin idejí stávají moderní dějiny dějepisectví jako kulturní praxe. Závažný je zde mimo jiné střet Höflerova univerzalistického náhledu na dějiny a jejich praktického provádění ve studiích a přednáškách s rostoucím tlakem specializace poslední třetiny 19. století, jenž se projevil štěpením původně jednotných stolic všeobecných dějin na katedry chronologicky specializované a fundamentální přeměnou pojmu všeobecných dějin jako takového.

Svérázný případ v dějinách českoněmeckého dějepisectví představuje působení Josefa Losertha. Pavel Soukup se snaží pojmut Loserthův životopis navýsost moderně jako „strategii zapojení do českého historického diskurzu“, a podobně jako Zylinská tak pojímá dějiny dějepisectví především jako dějiny *praxe*. Základní otázkou je Soukupovi vztah mezi badatelským programem a úspěšnou kariérou. Pod tímto zorným úhlem také zkoumá Loserthovy historiografické praktiky jako vedení polemik, ediční počiny či archivní cesty. V brilantní analýze a kontextualizaci Loserthova hlavního díla *Hus und Wyclif* nejde autorovi ani tolik o „vědecké výsledky“ jako mnohem více o Loserthovu strategii autostylizace a sebezařazování do kontextu českého historického diskurzu. Detailně je zde vylíčena Loserthova dějepisná praxe, edice, kritiky a interpretace pramenů, jež ale není normativně hodnocena jako „neodborná práce s prameny“ apod., nýbrž interpretována jako specifická praktika v kontextu Loserthova vnímání profese, jeho profesního habitusu a celkového diskurzivního rámce disciplíny na konci století. Efektem takto akumulovaného kapitálu bylo povolání z Černovic na stolicí obecných dějin ve Štýrském Hradci v roce 1893, stejně jako anglické vydání knihy a na něm založené Loserthovo proniknutí do evropského dějepisectví či autorství jednoho ze svazků prestižního *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*, vydávaného Meineckem a von Belowem. Propojujíc moderní interpretační koncept s výzkumem široké škály pramenů se Soukupova studie řadí k nejpromyšlenějším a nejoriginálnějším příspěvkům recenzovaného sborníku.

V centru pozornosti studie Zdeňky Stokláskové o moravském historiku Bertoldu Bretholzovi nestojí ani tak samotná jeho známá kontinuální teorie německého osídlení českých zemí jako spíše peripetie jeho akademické dráhy, a zejména role, již v ní sehrál dobový antisemitismus. Přehledně je zde líčena Bretholzova příprava na akademickou dráhu, nesnadná cesta k postu archiváře Moravského zemského archivu jakož i složité národnostní poměry v něm panující. Přínosným rozšířením je zejména Stokláskové vylíčení jednání o znovuožazení stolice

východoevropských dějin na berlínské univerzitě uvolněné po odchodu Theodora Schiemanna v roce 1919, na kterou byl Bretholz fakultní komisí navržen a které Stoklásková vkládá do souvislosti s diskriminací židovských učenců v povolávacích řízeních na řádné historické profesury. Autorčino jednoznačné vysvětlení ztroskotání Bretholzovy kandidatury na berlínské fakultě vládnoucím antisemitismem je ale poněkud jednostranné, neboť jednání o nástupnictví na stolicí východoevropských dějin probíhalo v kontextu složitých mocenských vztahů uvnitř historického oboru i celé berlínské filozofické fakulty, v nichž mimo jiné šlo o úsilí konzervativního křídla kolem Dietricha Schäfera zabránit povolání Hintzova žáka Otto Hoetzsche. Celkové selhání Bretholzovy kariérní strategie, dovršené neúspěchem jeho snah o zřízení stolice zemských dějin na pražské německé univerzitě, autorka přesvědčivě vysvětluje Bretholzovým nedostatkem flexibility v utváření kariérní strategie, zejména trváním na platnosti kontinuální teorie.

Specifickým a bezesporu nejkontroverznějším tématem moderních dějin německého dějepisectví je od 90. let otázka podílu německých historiků na zločinech nacismu a jeho legitimizaci.<sup>6</sup> Opíraje se o tyto debaty, vypořádává se Karel Hruza kriticky s kariérami dvou významných představitelů pražské německé historiografie 30. a 40. let, Wilhelma Weizsäckera a Wilhelma Wostrého. Na příkladě těchto dvou biografii důsledně reviduje v sudetoněmeckém sebevnímání tradovaný obraz „importu“ nacismu z Německa po roce 1939 a jednoznačně dokládá radikálně nacistické aktivity českoněmeckých historiků a jejich domácí kořeny. Ve Weizsäckerově případě Hruza odmítá apologetický pohled Joachima Bahlckeho<sup>7</sup> a důsledně ukazuje Weizsäckerův jednoznačný příklon k *völkisch* a nacistickým myšlenkovým schémátům již před rokem 1939, jakož i jeho aktivní podíl na výstavbě nacistických akademických institucí (nacifikace pražské univerzity, činnost v Heydrichově nadaci, projekt výzkumu germanizace českých zemí atd.). Odlišnou křivku sledovala kariéra Wostrého, jenž před rokem 1939 zastával linii umírněnou, intenzivně využívaje české badatelské literatury a usiluje o etnicky integrované dějiny českých zemí. Stopy po reakční *völkisch* ideologii ve Wostrého pracích z této doby podle Hruzy nenajdeme. Teprve po nastolení nacistického panství se Wostry příkloní k otevřeně legitimizačnímu stylu dějepisectví a aktivně se začleňuje do nacistických akademických struktur. Na základě rozboru Wostrého

6 Z nejnovějších příspěvků k dnes již značně nepřehledné diskusi srov. *German Scholars and Ethnic Cleansing 1920–1945*, (edd.) INGO HAAR, MICHAEL FAHLBUSCH, New York 2005; EDUARD MÜHLE, *Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung*, Düsseldorf 2005.

7 JOACHIM BAHLCKE, *Wilhelm Weizsäcker, (1886–1961). Jurist. Rechtsgeschichte und Volksgemeinschaft*, in: *Prager Professoren 1938–1945. Zwischen Wissenschaft und Politik*, hrsg. von Monika Glettler, Alena Mišková, Essen 2001, s. 391–411.

statí a přednášek ze 40. let Hruza přesvědčivě dokládá jeho jednoznačný příklon k nacistické legitimizační *Volksforschung* se vším všudy. Otevřená však zůstává interpretace tohoto radikálního obratu. Hruzův odkaz na „přitažlivost Hitlerových úspěchů“ skýtá jistě přiměřené, sotva však vyčerpávající vysvětlení. V dalším kroku by bylo třeba osvětlit historické předpoklady této fascinace, které se jistě nezrodily ze dne na den. Podobně neuspokojivý se mi jeví Hruzův argument, podle nějž byl Wostry, jenž „neprohlédl nebo přesně nerozeznal násilnickou podstatu nacistů (...) převálcován realitou“ (s. 340). Plodnější než takto ostře stavět do protikladu „naivního historika“ a „válcující realitu“ by podle mého mínění bylo zaměřit se na mentální rámec, jenž umožnil přízpusobením se této realitě. Vedle diskontinuálního pohledu na Wostrého historiografickou činnost by proto bylo zapotřebí zaměřit se i na stránky kontinuální, na případné tendence k *völkisch* pojetí z jeho prací dřívějších. K hlubší historizaci by rovněž přispěla důslednější reflexe některých Hruzových normativních kvalifikací jako například „umírněný“, „vyvážený“, „věcný“ či „zdánlivě přímočarý“. V každém případě však přináší Hruzova studie dosud nejdůkladnější analýzu českoněmeckého dějepiscectví v období nacismu, jež plně drží krok se současným stavem bádání o této problematice.<sup>8</sup>

Soud zcela opačný však musí být vysloven nad životopisnou črtou o Heinzi Zatschekovi z pera Evy Doležalové, jež nabývá podoby nereflektované, ba vpravdě šokující apoteózy tohoto militantně nacistického historika. Autorka líčí z ryze formálně metodického hlediska „cenné přínosy“ a „poznatky“ jednotlivých Zatschekových prací zcela izolovaně od politických a ideologických souvislostí jejich vzniku. Text však přitom nezůstává při hodnocení Zatschekových „čistě“ diplomatických prací (jakkoli je představa čistého oddělení vědy od ideologie jako taková sporná), nýbrž do svého chvalozpěvu bezděky zahrnuje i otevřeně nacistické práce. Tak například mimo své „třídění“, ale „v intencích celkového Zatschekova vývoje“ spatřuje autorka rasistický škvár *Das biologische Schicksal der Přemysliden. Ein Beispiel für die aufartende Wirkung deutscher Erblinien in fremdvölkischen Blutkreisen* z roku 1943, který Zatschek napsal spolu s vůdčím teoretikem rasistické antropologie na pražské univerzitě a jedním z hlavních představitelů Heydrichovy nadace Karlem Valentinem Müllerem a který byl publikován v *Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie*, nechvalně známém orgánu Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene a Reichsausschuss für Volksgesundheitsdienst. Nejenže tyto zásadní okolnosti autorka ponechává zcela bez komentáře (a tím začleňuje podob-

<sup>8</sup> Kvalitnímu překladu lze snad vytknout pouze germanismus „akceptance“ (patrně z německého Akzeptanz, souhlasné, kladné, přijetí, s. 350), či chybný tvar „kariérista“ místo „kariériste“ (s. 351). Nejpresnější není ani překlad „platte Propagandisten“ jako „plytci propagandisté“, s. 352.

ná díla do své interpretační intence „přínosů“), nadto ještě název článku překládá zcela chybně a zavádějícím způsobem jako „Biologický osud Přemyslovců. Příklad vytvoření německé dědičné linie v krevním oběhu jiného národa“, díky němuž se rasistický smysl textu zcela vytrácí: ve skutečnosti odkazuje výraz *aufartende Wirkung* na rasisticky míněné „pozitivní“, resp. „zdokonalující působení“ německé „krve“, za další pak opět jednoznačně rasistický pojem *fremdvölkisch* v žádném případě nelze interpretovat jako „jiného národa“. Jinak než neuvěřitelnou nelze nazvat autorčinu charakteristiku velkoněmeckých fantazií z Zatschekových děl *Deutsche Geschichte* či *Das europäische Gleichgewicht* (1942 a 1943) jako „jakési Palackého ‚stýkání a potýkání‘ naruby“. Pokud autorka přece jen konstatuje přítomnost nacistické ideologie v Zatschekových pracích, pak ji redukuje na dopad „ducha doby“, jenž z těchto děl „zavání“ (s. 361), popřípadě na výsledek „politické objednávky“ (s. 360), tedy vždy na cosi vnějšího, čemu se historik musel navěnek „přízpusobit“, aby mohl dál provozovat „objektivní vědu“. Tytéž rétorické figury známe velmi dobře jako součást exkulpačních strategií německých historiků z doby po druhé světové válce: i zde je nacistická ideologie čímsi vnášeným „zvenčí“, něčím, čemu se historikové za pomoci různých strategií, například „vnitřní emigrace“ apod., byli údajně s to vyhnout. V úžasu čteme hodnotící závěr statí: „Je však nutno uvážit, že v klidnějších dobách, kdy není politická poptávka po nacionalistických závěrech, může i národnostní výzkum přispět k objektivnějšímu pohledu na dějiny i současnost, zejména je-li prováděn s erudicí a precizností podobné úrovně, jakou vykazují nejlepší Zatschekovy práce“ (s. 361–362). Nepřímo doporučovat i díla skrz na skrz prosáklá nacistickými myšlenkovými schématy, díla legitimizující nacistické snahy o světovládu, toť věru podivný návod k dějepisné praxi, a to i v „klidnějších dobách“. Máme-li příspěvek shrnout, pak jej nelze označit jinak než jako odstrašující příklad takového přístupu k dějinám (nacistického) dějepiscectví, jenž vytržením díla z historického kontextu a omezením se na formálně-metodická hlediska zcela nepřijatelně zužuje, ba obrací jeho dobový smysl. Je nepochopitelné, jak mohlo toto do očí bijící, byť snad bezděčně zlehčování nacistického obsahu historických děl editorům sborníku uniknout.

Hodnotíme-li v úhrnu celý svazek, pak je třeba na jedné straně vyzdvihnout řadu přesvědčivých studií k dílčím otázkám dlouhou dobu zanedbávaného tématu, na straně druhé je však nutné poukázat na řadu problémů a otevřených otázek pro další bádání na poli dějin historické vědy a historické kultury vůbec, které svazek zanechává. Jako první otázka vyvstává samotné tematické určení projektu: Do jaké míry adekvátní a produktivní je omezení svazku na dějepiscectví středověku? Zaprvé je zřejmé, že celá řada příspěvků striktní zaměření na historiografii středověku nezachovává, a to nepochybně k dobru věci. Nejistota v tomto ohledu pramení i z toho, že tematické zaměření svazku na bádání o středověku nebylo – vyjdeme-li z úvodní Šmahelovy statí – nijak odůvodněno. Nebylo to specifické

místo bádání o středověku a jeho proměny v kontextu celku historické disciplíny, po kterém by se – s výjimkou příspěvku Mileny Bartlové – předkládané studie ptaly. Stejně tak nejde ve statích ani o zvláštní legitimizaci existence a rozvoje středověkého bádání v kulturním kontextu doby, ani o funkci středověku ve společenském obrazu a vykladu světa (medievalismus).<sup>9</sup> Kromě příspěvku Mileny Bartlové a Doroty Leśniewské si také žádný z textů neklade otázku, proč byl vůbec středověk v dobovém akademickém diskurzu relevantní, popřípadě – u biografických studií – co vedlo jednotlivé badatele k zájmu o středověk či jaký byl obraz středověku, který ve svých vědeckých pojednáních konstruovali.

Za další je třeba si položit otázku, zda zvolené označení „medievalistika“ je adekvátní pro vystižení situace zkoumané doby. I tento pojem, sám relativně nedávný, je plodem specifických historických konstelací a podléhá historickým proměnám a reinterpretacím. Dokonce ani dnes mezi „medievalisty“ různých směrů, generací i národních historickovědních tradic neexistuje žádné jednotné chápání pojmu, který tak přežívá spíše jako vágní *umbrella-term*.<sup>10</sup> I když vyjdeme z velmi širokého chápání pojmu medievalistiky jako interdisciplinárního výzkumu středověké kultury a společnosti,<sup>11</sup> vyjde najevo problematičnost jeho užití pro předkládaný sborník. Kromě příspěvku o dějinách umění zůstávají všechny studie více či méně v hranicích historie a jejích pomocných věd, nanejvýš s odbočeními do dějin právních, kde však pojem medievalistiky zřejmě nehraje významnější roli. Jistě by bylo ahistorické za každou cenu pátrat po „předzvěstech“ interdisciplinární spolupráce mezi historií, archeologií, literární a uměleckou historií v minulosti a připisovat jim nadsazený význam. To však jen a jen svědčí o problematičnosti zvoleného pojmu, již uspořadatel sborníku mohl ve své úvodní stati náležitě diskutovat.

Druhým a mnohem závažnějším problémem je vztah mezi ideologií a politikou na straně jedné a historickou vědou na straně druhé. Naprostá většina příspěvků vychází z předpokladu, že ideologické „deformace“ („nátery“, „nánosy“) lze oddě-

9 K otázce vzájemného působení mezi odbornou medievalistikou a obecnou kulturní pamětí srov. ANNE CH. NAGEL, *Im Schatten des Dritten Reichs. Mittelalterforschung in der Bundesrepublik Deutschland 1945–1970*, Göttingen 2005, zejména s. 299–305.

10 Srov. diskusní příspěvek Wolfganga Ernsta v *Round-Table-Diskussion: Diskrepanzen und Gemeinsamkeiten in der internationalen und interdisziplinären Mediävistik*, in: *Mediävistik im 21. Jahrhundert. Stand und Perspektiven der internationalen und interdisziplinären Mittelalterforschung*, hrsg. von HANS-WERNER GOETZ, JÖRG JARNUT, München 2003, s. 253–265, zde s. 257. Ernst se vyjadřuje skepticky k medievalistice jako „oboru“ a pléduje spíše za komunikaci mezi jednotlivými heterogenními disciplínami, jež by si měly zachovat svoji identitu.

11 Srov. *Mediävistik im 21. Jahrhundert. Stand und Perspektiven der internationalen und interdisziplinären Mittelalterforschung*, hrsg. von HANS-WERNER GOETZ, JÖRG JARNUT, München 2003; HANS-WERNER GOETZ, *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*, Darmstadt 1999; *Les tendances actuelles de l'histoire du Moyen Âge en France et en Allemagne*, (edd.) OTTO GERHARD OEXLE, JEAN CLAUDE SCHMITT, Paris 2003; *Mediävistik als Kulturwissenschaft?*, hrsg. von HANS-WERNER GOETZ, Berlin 2000.

lit od „čisté vědy“ („cenných poznatků“, „nadčasového přínosu“ apod.). Tento přístup jen založen na podle mého soudu mylné představě, že ideologicky „zabarvená“ historická díla lze zbavit „ideologické slupky“ (nacionalismu, völkisch ideologie, nacismu),<sup>12</sup> a tak zachovat jejich „zdravé jádro“, jež bylo vůči kontaktům s ideologií imunní a jež takto očistěno může být zařazeno zpět do slavného kánonu dějin naší vědy.<sup>13</sup> Tuto strategii zvnějšnění ideologických aspektů nejen z přísně historického hlediska za mylnou, nýbrž i z hlediska normativního projektu kritické pluralitní vědy za scestnou. Pro studie o „zapletení“ – jak příznačná je tato hojně užívaná metafora! – českoněmeckých historiků do nacistického systému nutno vycházet z premisy, že nacismus nebyl v roce 1933, resp. 1939, něčím „hotovým“, něčím spadlým s nebe, nýbrž byl vytvářen konkrétními skutky konkrétních jedinců, včetně akademických aktivit. Moc, panství a ideologie nestojí mimo historické subjekty, nýbrž utváří se teprve v důsledku jejich *jednání* – v případě profesionálních historiků tedy přednášením, psaním statí, zakládáním a řízením institucí, prováděním čistek či politickou expertizou. Z perspektivy kritických kulturních dějin dějepisceví jde tedy nikoli o to ptát se, jak činí František Šmahel v úvodní stati, jak je možné, že ani „metodická serióznost“ neochránila historiky před „svody nacistické ideologie“, nýbrž právě naopak, jak to přišlo, že tyto historikové *právě díky* oné „vědecké serióznosti“ přispívali k normalizaci, a tím i legitimizaci nacistického panství. Jinými slovy, „politizaci“ historické vědy nelze chápat pouze jako „ujarvení“ zvnějšku, nýbrž zároveň a možná především jako „sebe-politizaci“ historiků samých za použití specifických sebe-technologií. V tom spatřuji pravý „politický rozměr“ dějin historické vědy, který nelze redukovat na „instrumentalizaci“ někoho někým: historikové nejsou „instrumenty“, nýbrž subjekty, které jednají v diskurzivně a institucionálně strukturovaných sociálních polích. Jisté je, že mnohým ze zmíněných nedostatků recenzovaných studií by bylo možné předejít důslednou recepcí zahraničních diskusí o dějinách dějepisceví a jejich vztahu k politickému panství, kde se práce uplatňující historizující, praxeologický přístup pozvolna stávají hlavním proudem. Avšak právě naprosté odtržení od soudobého zahraničního bádání je největším prohřeškem většiny příspěvků – v tomto ohledu lze paradoxně konstatovat, že právě často velebená, hrdinům předkládaných příběhů připisovaná „řemeslná erudice“ přišla u jejich autorek a autorů samotných dosti zkrátka.

12 Na problematičnost vyhraněného odlišování nacionalismu a nacismu upozornil již HANS MÖMMSEN, *Der faustische Pakt der Ostforschung mit dem NS-Regime. Anmerkungen zur Historikerdebatte*, in: *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, hrsg. von Winfried Schulze, Otto Gerhard Oexle, Frankfurt am Main 1998, s. 265–273.

13 JUTTA HELD, *Zur Historiographieggeschichte im Nationalsozialismus*, Kunst und Politik 5/2003, s. 9–15, zde s. 12.

Úvahy o vztahu „vědeckých“ a „mimovědeckých“ aspektů dějin dějepisectví vedou k otázce po vlastním charakteru a účelu této dílčí disciplíny: mají být dějiny historické vědy pouhou pomocnou disciplínou, utvrzující současnou intelektuální a institucionální konstelaci historické vědy, nebo svébytnou odnoží kritických sociokulturních dějin? Mezi pracemi zastoupenými ve sborníku se mi zdají jednoznačně nejpřesvědčivější ty studie, resp. jejich aspekty, které se nesoustřeďují v první řadě na dějiny idejí a „paradigmat“ ve stylu normativních, kumulativně-progresivních a v zásadě exkluzivních dějin disciplíny, nýbrž ty, které se zaměřují na akademickou praxi historiků-aktérů v konkrétních institucionálních rámcích. Nemluví tím paušálně proti přítomnosti normativních předpokladů v psaní dějin dějepisectví, ty jsou pro jakékoli smysluplné vyprávění koneckonců nepostradatelné. Potíž nastává v okamžiku, kdy tyto předpoklady zůstávají nerefléktovány, kdy jsou brány za jakoby „samozřejmé“, a tak vyjímány z proudu historických změn. Historik dějepisectví a jím produkované narativy jsou však sami nutně součástí dějinného pohybu, o kterém podávají zprávu. Označuje-li tedy historik dějepisectví jistou práci za „kvalitní“, „nesporně přínosnou“, či naopak „bezznamnou“, sám se zařazuje do spletitého toku dějepisné tradice. Právě proto považuji „reflexivní historizaci“ za neodmyslitelnou badatelskou perspektivu, bez které se dějiny dějepisectví stávají pouhým promítáním současných norem a kánonů dějezpytné a dějepisné praxe do minulých období, degradovaných na více či méně nedokonalý předstupeň dnešního domnělého zlatého věku. Aby dějiny dějepisectví postoupily od afirmativně-evaluační k interpretativní, rozumivé historiografické praxi, musí nezbytně projít novou fází kritické sebereflexe, jež bude obnášet důslednou revizi a historizaci jejich kulturních předpokladů a normativních axiomů. Jejím cílem by měl být takový způsob dějin dějepisectví, jemuž je vlastní etnografický přístup pohlížející na horlivé lokální historiky, upachtěné muzejčíky či slovatné univerzitní profesory minulých dob nikoli jako na naše méně dokonalé obrazy na „nižším vývojovém stupni“, nýbrž tak, jako etnolog pohlíží dejme tomu na amazonské indiány – jako na svébytnou provincii významů, kulturních kódů a sociálních praktik.

## RECENZE A REFLEXE